

MARIUSZ CHROSTOWSKI

Wydział Teologiczny Katolickiego Uniwersytetu Eichstätt-Ingolstadt

„NIEOBECNY DYSKURS” O POTENCJALE POLITYCZNYM EDUKACJI RELIGIJNEJ W POLSCE

Słowa kluczowe: edukacja religijna, polityka, chrześcijaństwo, Kościół katolicki, szkoła, Polska

1. Wprowadzenie. 2. Punkt napięć: Kościół a polityka. 3. „Poszerzony” horyzont: polityczny potencjał edukacji religijnej. 4. Perspektywy dla edukacji religijnej w Polsce. 5. Podsumowanie

1. WPROWADZENIE

Od zarania dziejów aż po dzień dzisiejszy szeroko rozumiana polityka¹ posiłkuje się religią zarówno w pozytywny, jak i negatywny sposób². Skoro zatem religia, wraz z różnymi zagadnieniami religijnymi, jest żywo obecna w polityce, to sfera polityki nie może pozostawać obojętna samej religii. W tym sensie Kościół katolicki, który stoi na straży tego, co „religijne”, powinien stanowczo zabiegać, aby w polityce „była uwzględniona pełna prawda o człowieku i by człowiek był celem,

¹ Uogólniając, można powiedzieć, że termin „polityka” funkcjonuje w dwóch różnych znaczeniach. „Mówi się zatem o polityce w sensie szerokim i w sensie wąskim, o polityce i zaangażowaniu politycznym, o polityce „przez duże P” (w znaczeniu kultury politycznej) oraz polityce „przez małe p” (w znaczeniu polityki partyjnej), o polityce rozumianej jako dążenie do dobra wspólnego oraz polityce rozumianej jako dążenie do władzy”, P. Mazurkiewicz, *Polityka jako roztropna troska o dobro wspólne: koncepcja polityki w katolickiej nauce społecznej*, w: *Koncepcje polityki*, red. W. Wesołowski, Warszawa 2009, 86.

² Zob. m.in.: A. Siewierska-Chmaj, *Religia a polityka. Chrześcijaństwo*, Warszawa 2013; *Religion and Politics: European and Global Perspectives*, red. J. Arnason, I.P. Karolewski, Edinburgh 2014; *Religion, Politics, and Values in Poland. Continuity and Change Since 1989*, red. S.P. Ramet, I. Borowik, New York 2017; J. Mazur, *Religia i polityka – dylematy współobecności*, Warszawa 2020.

a nie narzędziem polityki”³. Tak rozumiana misja Kościoła w sferze publicznej zbiega się także z zadaniami katolickiej edukacji religijnej (= lekcja religii), do których należy nie tylko poszerzanie intelektualnych kompetencji uczniów w obrębie wiedzy religijno-teologicznej, ale także wychowanie, mające na celu kształtowanie prospołecznych i prodemokratycznych postaw dzieci i młodzieży⁴.

W świetle powyższego, celem niniejszego artykułu jest teoretyczna analiza, dotycząca potencjału politycznego, który w polskich szkołach ma edukacja religijna. Aby sprostać temu zadaniu, autor w pierwszym kroku prezentuje zarys związków zachodzących między Kościołem katolickim w Polsce a polityką, które – w sensie społecznym – często przybierają charakter swoistego „punktu napięcia”. Należy pamiętać, że różni ludzie – ze względu na swój światopogląd czy osobiste podejście do religii i jej obecności w przestrzeni publicznej – będą w rozmaity sposób postrzegać i definiować relacje, zachodzące między tymi dwiema dziedzinami ludzkiej kultury i życia człowieka⁵, co też nie pozostaje bez konsekwencji w postrzeganiu samej edukacji religijnej i jej politycznego oddziaływania. Tak rozumiane zagadnienie wstępnie zarysowuje niezbędny kontekst naukowo-poznawczy do prezentacji „poszerzonego” horyzontu szkolnej lekcji religii, a co za tym idzie, do ukazania jej politycznego potencjału. Ostatecznie zaprezentowane zostaną religijno-pedagogiczne perspektywy, które dla edukacji religijnej w Polsce stanowią zarazem wyzwanie pod względem treściowym, strukturalnym i koncepcyjnym, a które w bezpośredni sposób związane są z jej politycznym wymiarem.

2. PUNKT NAPIĘĆ: KOŚCIÓŁ A POLITYKA

W polskim kontekście kulturowo-społecznym, w którym Kościół odgrywał istotną rolę w kształtowaniu państwowości – poczynając od chrztu Polski za czasów Mieszka I aż do upadku komunizmu w 1989 r.⁶ – jakkolwiek próba analizy i obiektywnej oceny zależności, zachodzących między Kościołem a polityką, jest nie tylko złożona, ale również problematyczna. Fakt ten związany jest przede wszystkim z dwupoziomową tożsamością Kościoła, mającą zarówno charakter doczesny (świecki), jak i nadprzyrodzony (religijny)⁷. W tym sensie, „między teologiczną

³ Z.J. Zdybicka, *Religia i polityka*, Człowiek w Kulturze 3 (1994), 131.

⁴ Zob. m.in.: S. Dziekoński, *Wychowanie jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, *Studia Katechetyczne* 7 (2010), 149–165; K. Dłuska, *Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji?*, *Nurt SVD* 2 (2017), 336–353; M. Chrostowski, *The effects of religious education on prodemocratic positions in the face of the right-wing populism in Poland: Theoretical analysis and clues for educational practices*, *Journal of Religious Education* 70 (2022), 43–62.

⁵ Por. Z.J. Zdybicka, art.cyt., 43.

⁶ Zob. m.in.: *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2018; R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.

⁷ Por. J. Baniak, *Kościół rzymskokatolicki i jego medialny obraz w demokratycznym społeczeństwie obywatelskim w Polsce w ujęciu i ocenach katolików świeckich*, w: *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym w Polsce*, red. J. Baniak, Poznań 2012, 39; R. Leśniczak, *Idea sekulary-*

tezą o Kościele a jego społeczną rzeczywistością, może dochodzić do napięć [...] o różnej sile natężenia, prowadzących niekiedy do zakwestionowania jego empirycznych kształtów i działalności”⁸.

Warto zauważyć, że jako symptomatyczne jawią się w tym względzie żywo obecne w polskiej debacie publicznej zagadnienia dotyczące m.in. sprzeciwu wobec zaangażowania duchownych w wydarzenia publiczne, czy też realizowania „aktów” religijnych w ramach uroczystości państwowych, dyskusji nt. obecności religii w szkole, kwestionowania wartości chrześcijańskich w ustawodawstwie, lub też zasadności Konkordatu, zawartego między Stolicą Apostolską a Polską⁹. Należy pamiętać, że takie rozumienie relacji między Kościołem a polityką ma swoje źródło w marksistowskim spojrzeniu na religię i politykę w Polsce,¹⁰ manifestujące się w negacji jakiegokolwiek obecności przejawów religii w życiu społeczno-politycznym i nakazuje wyeliminować religię – jako sprawę czysto indywidualną i prywatną – z wszelakich działań politycznych¹¹.

Z drugiej zaś strony sam Kościół katolicki postrzega politykę nie tylko jako „roztropną troskę o dobro wspólne”,¹² lecz podkreśla także, „że wykonywanie władzy politycznej, czy to we wspólnocie jako takiej, czy to w instytucjach reprezentujących państwo, winno się zawsze odbywać w granicach porządku moralnego”¹³. Można zatem powiedzieć, że religia i polityka łączą się na płaszczyźnie moralności, przyjmującej niejako rolę „neutralnego pośrednika” między nimi¹⁴.

Taki stan rzeczy ściśle wiąże się z faktem, że moralność pozwala na różnienie tego, co dobre i złe, co słuszne i niesłuszne, i tym samym stanowi istotę polityki¹⁵. Co więcej, choć każdy człowiek ma dostęp do prawd moralnych we własnym sumieniu, to ich podstawowego źródła trzeba szukać w Bożym Objawieniu¹⁶. Powyższa

zmu w polskiej kampanii parlamentarnej 2019 roku, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia* 2020, vol. XXVII, 1, 172–174.

⁸ J. Mariański, *Kościół katolicki w przestrzeni życia publicznego*, w: *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym w Polsce*, red. J. Baniak, Poznań 2012, 76.

⁹ Por. Z. J. Zdybicka, art.cyt., 43; zob. także: *Kościół, państwo i polityka plci*, red. A. Ostolski, Warszawa 2010; R. Leśniczak, *Wizerunek hierarchicznego Kościoła katolickiego w Polsce jako aktora politycznego (1989–2015)*, w: *Partycypacja polityczna*, red. M. Marczevska-Rytko, D. Maj, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020, 447–459; tenże, *Komunikowanie polityczne Konferencji Episkopatu Polski podczas kampanii parlamentarnej 2019 r. w kontekście procesów mediatyzacji*, w: *Teorie i praktyki komunikacji*, red. G. Habrajaska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, 499–524.

¹⁰ Zob. m.in: P. Mazanka, *Karola Marksa krytyka religii i jej wpływ na nowożytny sekularyzm*, *Studia Philosophiae Christianae* 38 (2002) 2, 87–04.

¹¹ Por. Z.J. Zdybicka, art.cyt., 43

¹² Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, *Acta Apostolicae Sedis* 73 (1981), 20.

¹³ Sobór Watykański II, *Konstytucji duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, Wrocław 2016, 74.

¹⁴ Por. M. Gierycz, *Chrześcijaństwo i podstawy polityki*, *Chrześcijaństwo–Świat–Polityka* 13 (2012) 1, 27.

¹⁵ Por. J. Mazur, *Polityka uprawiana po chrześcijański*, *Forum Politologiczne* 14 (2012), 233.

¹⁶ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, *Acta Apostolicae Sedis* 85 (1993), 29; por. także: M. Gierycz, art.cyt. 27; J. Ratzinger, *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, Kraków 2001, 30; J. Rajczakowski, *Obecność chrześcijańskiej aksjologii w dobrej polityce*, *Perspectiva Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 39 (2021) 2, 95–96.

przesłanka jest o tyle istotna, że choć sami chrześcijanie wyraźnie rozdzielają porządek religijny od świeckiego¹⁷, to równocześnie stoją na straży przekonania, że Pismo Święte i zawarta w nim nauka są „drogowskazem” wszelakiego porządku w ramach ludzkich społecznościach¹⁸. Chodzi zatem o to, że zasady moralne i wartości, stanowiące podstawę życia publicznego i działalności politycznej, nie mogą być efektem jakiegoś nietrwałego i kruchego konsensu społeczno-politycznego¹⁹, lecz muszą „czerpać ze skarbu wspólnego dziedzictwa wartości moralnych, otrzymanego w darze od samego Boga”²⁰.

Ponadto w szeroko rozumianej przestrzeni publicznej czymś koniecznym jest dążenie do poszukiwania „złotego środka” jako elementu supremacji sfery politycznej i religijnej²¹, co jest możliwe przede wszystkim, gdy opiera się on na następujących prerogatywach:

- a. Pogłębianiu założenia, że zarówno religia, jak i polityka są nierozzerwalnie związane z człowiekiem oraz powinny zakładać w pełni integralne rozumienie bytu ludzkiego²². Szczególnie istotne jest w tym kontekście przywrócenie „człowiekowi należnego mu miejsca w kulturze, należnej mu suwerenności w podejmowaniu i realizowaniu celów swojego działania, w którym obie rozważane przez nas kategorie posiadają swój proporcjonalny udział”²³;
- b. Postrzeganiu logiki prawno-naturalnej jako niezbędnego spoiwa tego, co polityczne i religijne, a także powrót do uniwersalnego systemu praw człowieka, umożliwiającego ponowne odkrycie etycznych podstaw samej polityki²⁴;
- c. Wypracowaniu trwałego kwantum wartości o ponadpokoleniowym charakterze, stanowiących podstawę funkcjonowania społeczno-politycznego w demokratycznie definiowanych narodach, społecznościach i wspólnotach²⁵. Samo państwo nie jest w stanie przyczynić się do tworzenia określonych kanonów wartości, ponieważ utraciłoby swoją neutralność, co wskazuje na istotną rolę religii w tym zakresie²⁶.

¹⁷ Por. M. Gierycz, art.cyt., 27.

¹⁸ Por. tamże; Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, Acta Apostolicae Sedis 83 (1991), 25.

¹⁹ Por. J. Mariański, *Recenzja: Jan Mazur OSPPE, Religia i polityka – dylematy współobecności*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, 124, *Krakowskie Studia Małopolskie* 28 (2020) 4, 133.

²⁰ Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2005 r.*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_20041216_xxxviii-world-day-for-peace.html (dostęp: 15.04.2022), 3.

²¹ Zob. P. Tarasiewicz, *Między polityką a religią – w poszukiwaniu „złotego środka”*, w: *Polityka a religia*, red. P. Jaroszyński, P. Tarasiewicz, I. Chłodna, Lublin 2007, 195–211.

²² Por. tamże, 205–206.

²³ Tamże, 209.

²⁴ Por. M. Gierycz, art.cyt., 30–31; więcej na ten temat: M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka*, Lublin 1999.

²⁵ Por. J. Grzybowski, *Religia jako więź – zwodnicza nadzieja polityki*, *Studia Philosophiae Christianae* 2 (2011), 216; A. Comte-Sponville, *Duchowość ateistyczna. Wprowadzenie do duchowości bez Boga*, tłum. z fr. E. Aduszkiewicz, Warszawa 2011, 32.

²⁶ Por. M. Chrostowski, *The effects...*, art.cyt., 46.

Powyższe trzy elementy supremacji sfery politycznej i religijnej uwiadcniają, że religia (łac. *religare* – „budować wspólnotę więzi”, „łączyć”, „wiązać”²⁷), której społecznym nośnikiem jest instytucjonalny Kościół, może niejako „przenikać” politykę, która jest nie tylko troską o dobro wspólne, ale także wysiłkiem na rzecz budowania przyszłości, opartej na realizacji postawionych sobie celów²⁸. Warto w tym miejscu także zauważyć, że poprzez edukację religijną, w której uczestniczy w polskich szkołach aż około 86% wszystkich uczniów, Kościół w stały sposób oddziałuje na społeczeństwo²⁹. Co więcej, szkolne nauczania religii dają dzieciom i młodzieży możliwość poznania wartości z różnych obszarów kulturowo-religijnych oraz wspiera pokojowe współistnienie osób o różnym pochodzeniu i światopoglądzie³⁰ i z tego względu ma – jak dotąd – niestety niedoceniony – potencjał polityczny.

3. „POSZERZONY” HORYZONT: POLITYCZNY POTENCJAŁ EDUKACJI RELIGIJNEJ

Zagadnienie „zwrotu politycznego” w ramach edukacji religijnej od lat wzbudza zainteresowanie wśród uczonych przede wszystkim w niemiecko-³¹ i anglojęzycznej³² refleksji religijno-pedagogicznej. W polskim piśmiennictwie naukowym istnieją

²⁷ Por. J. Grzybowski, art.cyt., 216.

²⁸ Por. tamże.

²⁹ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, Warszawa 2021, 32.

³⁰ Zob. Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa 2018; tenże, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Częstochowa 2019.

³¹ Zob. m.in.: B. Sutor, *Politische Bildung im Religionsunterricht?*, Journal für politische Bildung 4 (2006), 36–44; B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik. Bestandsaufnahme – Grundsatzüberlegungen – Perspektiven für eine politische Dimension des Religionsunterrichts*, Stuttgart 2009; *Dialoge wagen. Zum Verhältnis von politischer Bildung und Religion*, red. S. Frech, I. Juchler, Schwalbach/Taunus 2009; T. Schlag, *Horizonte demokratischer Bildung. Evangelische Religionspädagogik in politischer Perspektive*, Freiburg i. Br. 2010; *Bildung und Gerechtigkeit. Warum religiöse Bildung politisch sein muss*, red. J. Könemann, N. Mette, Ostfildern 2013; E. Naurath, *Darf religiöse Bildung politisch sein? Zur politischen Dimension des Religionsunterrichts*, rpi-Impulse 3 (2019), 6–9; B. Grümme, *Religionsunterricht im public turn. Ein politisch dimensionierter Religionsunterricht auf der Suche nach einem angemessenen Öffentlichkeitsbegriff*, Österreichisches Religionspädagogisches Forum 27 (2019) 1, 10–27; J. Spichal, G. Reimann, *Politische Dimensionen religiöser Bildung. Tagungsrückblick*, Theo-Web, 18 (2019) 2, 106–112.

³² Zob. m.in.: M.O. D’Souza, *Religious particularism and cultural pluralism: the possible contribution of religious education to Canadian political identity*, Religious Education 95 (2000) 3, 233–249; G. Skeie, *Citizenship, identity politics and religious education*, w: *Towards religious competence: Diversity as a challenge for education in Europe*, red. H.G. Heimbrock, Ch.T. Scheilke, P. Schreiner, Münster 2001, 237–252; M. Papastephanou, *Religious education for political thinking and citizenship*, Journal of Beliefs & Values 29 (2008) 2, 125–137; R. Jackson, *The Politicisation and securitisation of Religious Education? A Rejoinder*, British Journal of Educational Studies, 63 (2015) 3, 345–366; L. Gearon, *European religious education and European civil religion*, British Journal of Educational Studies 60 (2012) 2, 151–169; G. Fontana, *Religious education after conflicts: Promoting social cohesion or entrenching existing cleavages?*, Compare 46 (2016) 5, 811–831; M. Zembylas, L. Loukaidis,

natomiast tylko nieliczne publikacje, które w niewielkim stopniu lub wyłącznie pośrednio dotyczą omawianego tu problemu³³. Niniejszy obszar tematyczny należy uznać w pewnym sensie za „nieobecny dyskurs”³⁴ w kraju nad Wisłą. Ogólnie rzecz biorąc, można powiedzieć, że zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w Polsce dyskusję w tym zakresie charakteryzują dwa podstawowe i zarazem krytyczne aspekty:

- a. W ramach szkolnego nauczania religii nie doceniono aspektu politycznego i pominięto wiele kontrowersyjnych kontekstów historyczno-politycznych, jednak szybki rozwój edukacji obywatelskiej i politycznej w Europie niejako zmusił odpowiedzialnych za nauczanie religii do – choć częściowego – uwzględnienia takich zagadnień w przedmiotowych curricula³⁵;
- b. Rola religii i jej oddziaływanie na procesy społeczno-polityczne została zbagatelizowana w curricula edukacji obywatelskiej i politycznej, a także zmarginalizowano współpracę międzyprzedmiotową, jak i ponadprzedmiotowe łączenie programów nauczania w tym zakresie. Choć obecnie coraz wyraźniej dostrzega się wartość religii w edukacji obywatelskiej i politycznej (przede wszystkim w odniesieniu do praw człowieka), to uznanie jej znaczenia w ramach tych przedmiotów jest niewątpliwie słabsze niż w przypadku samej edukacji religijnej³⁶.

Oprócz omawianego wyżej, kolejny krytyczny aspekt, który należy w tym miejscu choć pokrótce przedstawić, dotyczy koncepcyjnych założeń obecnego modelu edukacji religijnej w Polsce. Nauczanie religii w polskich szkołach zbudowane jest na prerogatywach katechetyczno-ewangelizacyjnych³⁷ i wydaje się, że z roku

M. Antoniou, *The political function of religious education in an ethnically divided society: Greek-Cypriot teachers' perspectives on conflict, peace, and religious teaching*, *Religion & Education* 45 (2018) 2, 226–248.

³³ Zob. m.in.: M. Cackowska, P. Stańczyk, *Katecheza szkolna – między demokracją a teologią zstępującą*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej* 57 (2012) 1, 19–38; M. Cackowska, P. Stańczyk, *Wokół problematyki demokratyczności katechezy szkolnej. W odpowiedzi Andrzejowi Potockiemu*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja* 62 (2013) 2, 153–159; A. Kielian, *Wychowanie do życia wspólnotowego jako zadanie szkolnej lekcji religii w świetle polskich dokumentów oświatowych i katechetycznych*, *Analecta Cracoviensia. Czasopismo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie* 45 (2013), 121–135; S. Dziekoński, *Wychowanie jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, *Studia Katechetyczne* 7 (2010), 149–165; K. Dłuska, art.cyt., 336–353; R. Bednarczyk, R. Czekalski, *Fundamenty teologiczno-społeczne wychowania patriotycznego w katechezie i na lekcji religii*, *Studia Theologica Varsaviensia UKSW* 1 (2018), 199–219.

³⁴ M. Cackowska, P. Stańczyk, *Katecheza szkolna...*, art.cyt., 19.

³⁵ Por. L. Gearon, *Religious Education and Citizenship: Guidance for Teachers*, https://www.researchgate.net/publication/265022158_Religious_Education_and_Citizenship_Guidance_for_Teachers (dostęp: 09.15.2022), 27. W odniesieniu do sytuacji w Polsce warto zwrócić uwagę na znikome znacznie kontrowersyjnych zagadnień historyczno-politycznych w curricula przedmiotowym do nauczania religii, zob.: Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz.cyt.; *Program nauczania religii...*, dz.cyt.

³⁶ Por. L. Gearon, dz.cyt., 17; zob. także w odniesieniu do edukacji obywatelskiej w Polsce: F. Pazderski, E. Bacia, S. Żmijewska-Kwiręg, *Edukacja obywatelska w Polsce. Analiza aktualnej sytuacji, zidentyfikowanych potrzeb oraz szans i barier rozwoju. Raport z badań*, Warszawa 2015.

³⁷ Zob. Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz.cyt.; *Program nauczania religii...*, dz.cyt.

na rok w polskim społeczeństwie coraz bardziej ulega ono ideowej izolacji, szczególnie wśród młodej generacji³⁸. Taki stan rzeczy związany jest w znaczącym stopniu z faktem, że szkolna lekcja religii pozostaje oderwana od rzeczywistych warunków i stylów życia większości młodych ludzi³⁹ i zarazem stanowi w wielu przypadkach realizację zasady „realnego monologu i utopii dialogu w szkole”⁴⁰.

W odniesieniu do ogólnie zarysowanych powyżej aspektów krytycznych, ale także w obliczu coraz szybszych procesów transformacji struktur społecznych, niosących ze sobą pluralizm form życia środowisk w Polsce⁴¹, czy też licznych zagrożeń społeczno-politycznych, związanych m.in. z pravicowym populizmem⁴², nacjonalizmem⁴³ oraz dyskryminacją np. mniejszości etnicznych, religijnych lub seksualnych⁴⁴, istnieje wyraźna potrzeba zróżnicowania oraz poszerzenia procesów edukacyjnych nie tylko w polskiej szkole o zagadnienia z zakresu edukacji międzykulturowej i międzyreligijnej⁴⁵. Czymś koniecznym jest również umocnienie edukacyjnych ścieżek między- i ponadprzedmiotowych, służących rozwijaniu kompetencji prodemokratycznych, jak i pełniejsze wykorzystanie waloru

³⁸ „[...] młodzi ludzie nie tylko dystansują się od instytucji Kościoła i poziom ich religijności znacznie spada, lecz także zmniejsza się sukcesywnie liczba uczniów uczęszczających na lekcje religii (spadek z 93% w 2010 r. do 70% w 2018 r. pośród uczniów ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych)”, M. Chrostowski, *Duszpasterstwo szkolne dla wszystkich! Niemiecka „Schulpastoral” jako źródło inspiracji dla działalności Kościoła katolickiego w polskiej szkole (na przykładzie Diecezji Łomżyńskiej)*, Berlin 2022, 156.

³⁹ Zob. M. Chrostowski, *Edukacja religijna w Polsce: czas na zmianę?*, Łódzkie Studia Teologiczne 29 (2020) 3, 39–52; tenże, *‘Plurality-Empathetic’ Christians: Rethinking Religious Education in Poland*, Paedagogia Christiana 47 (2021) 1, 251–275.

⁴⁰ M. Cackowska, P. Stańczyk, *Katecheza szkolna...*, art.cyt., 36.

⁴¹ Zob. m.in.: I. Borowik, T. Doktor, *Pluralizm religijny i moralny w Polsce: raport z badań*, Kraków 2001; J. Mariański, *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011; A. Przybecki, *Duszpasterstwo Kościoła w Polsce wobec postępującego pluralizmu społeczno-kulturowego*, Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski 13 (2018), 187–201.

⁴² Zob. m.in.: A. Stępińska, A. Lipiński, A. Hess, D. Piontek, *Poland. A Fourth Wave of Populism?*, w: *Populist Political Communication in Europe*, red. T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, C.H. de Vreese, New York 2017, 311–325; B. Stanley, M. Cześnik, *Populism in Poland*, w: *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, red. D. Stockemer, Cham 2019, 67–87.

⁴³ Zob. m.in.: R. Pankowski, M. Kornak, *Radical Nationalism in Poland: From Theory to Practice*, w: *Right-wing extremism in Europe: country analyses, counter-strategies and labor-market oriented exit strategies*, red. R. Melzer, Berlin, 2013, 157–168; K. Topidi, *Religious Freedom, National Identity, and the Polish Catholic Church: Converging Visions of Nation and God*, Religions 10 (2019) 5, 1–19.

⁴⁴ Zob. m.in.: N. Krzyżanowska, M. Krzyżanowski, *‘Crisis’ and Migration in Poland: Discursive Shifts, Anti-Pluralism and the Politicisation of Exclusion*, Sociology 52 (2018) 3, 612–618; A. Anczyk, J. Grzymała-Moszczyńska, *Religious discrimination discourse in the mono-cultural school: the case of Poland*, British Journal of Religious Education 40 (2018) 2, 182–193; E. Korolczuk, *The fight against ‘gender’ and ‘LGBT ideology’: new developments in Poland*, European Journal of Politics and Gender 3(2020) 1, 165–167.

⁴⁵ Zob. m.in.: J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa w procesie przeciwstawiania się dehumanizacji i infrahumanizacji*, Edukacja Międzykulturowa 1 (2017), 19–35; A. Zakrzewska, *Wielorakość kulturowo-religijna a wychowanie obywatelskie w szkole katolickiej*, Paedagogia Christiana 39 (2017) 1, 149–170; L. Fic, *Wychowanie do dialogu międzyreligijnego podczas katechezy – wyzwanie współczesności*, Polonia Sacra 22 (2018) 2, 73–91.

politycznego, tkwiącego w lekcji religii⁴⁶. Na szczególną uwagę zasługują w tym zakresie następujące „charakterystyki” edukacyjno-wychowawcze szkolnej lekcji religii, które niejako uwypuklają jej polityczny potencjał oraz polityczną operatywność w teraźniejszej, ale także, a może przede wszystkim, w perspektywie przyszłościowej⁴⁷.

1. Edukacja religijna jest zorientowana na dobro osoby ludzkiej i całego społeczeństwa

Edukacja religijna nie ma na celu rekrutacji członków określonych partii politycznej, lecz skupia się na inicjowaniu procesów rozumienia funkcjonowania jednostki w strukturach społecznych i religijnych⁴⁸. W tym sensie w ramach szkolnego nauczania religii rozróżnia się dwie perspektywy. Po pierwsze, w odniesieniu do uczniów jako podmiotów edukacji, podkreśla się znaczenie indywidualnych elementów biograficznych, które dotyczą całościowego rozwoju tożsamości ucznia i wynikających z tego zmian. Po drugie, ta podstawowa funkcja edukacji religijnej idzie w parze z możliwie krytyczną konfrontacją jednostki z potencjałem tradycji religijnej. Nie chodzi tu o przymusową akceptację religijnego punktu widzenia i poglądu na świat, ale o umożliwienie uczniom podjęcia indywidualnej decyzji o działaniu na rzecz dobra wspólnego, zgodnie z zasadami religii chrześcijańskiej⁴⁹. Co więcej, edukacja religijna zdecydowanie wskazuje na istniejące w społeczeństwie zależności, które z biegiem czasu nabrały znaczenia kulturowego, politycznego i historycznego i tym samym odnosi się do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej jako miejsca istotnego zaangażowania chrześcijan⁵⁰.

2. Edukacja religijna uzdolnia do akceptacji różnorodności kulturowo-społecznej

Edukacja religijna uzdolnia uczniów do akceptacji pluralizmu kulturowo-społecznego poprzez inicjację próby zrozumienia tego zjawiska, ale także ocenę i akceptację istniejących różnic, np. między kulturami, religiami, społeczeństwami czy jednostkami⁵¹. Potencjał polityczny edukacji religijnej stanowi w tym kontekście przede wszystkim pobudzenie uczniów do krytycznej refleksji, dotyczącej istniejących różnic (a więc ich rozpoznawania i analizowania), ale także mobilizację do ich aktywnej ochrony

⁴⁶ Por. M. Chrostowski, *Edukacja w obliczu populizmu: trudności i perspektywy*, *Pedagogika Społeczna* 81–82 (2021) 3–4, 182.

⁴⁷ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 137–147.

⁴⁸ Por. K. Dłuska, art.cyt., 336–337.

⁴⁹ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 144–145; zob. także, A. Zellma, *Formacja sumienia uczestników lekcji religii w czasach „płynnej nowoczesności”*, *Forum Teologiczne* 15 (2014), 109–120.

⁵⁰ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 145; M. Chrostowski, *The effects...*, art.cyt., 56–57.

⁵¹ Por. P. Moskal, *Problem edukacji religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, *Forum Pedagogiczne* 9 (2019) 2, 41–42; M. Chrostowski, *‘Plurality-Empathetic’...*, art.cyt., 256, 263–264.

przed dyskryminacją oraz próbą jakiegokolwiek zdewaluowania lub unicestwienia. Wychowanie religijne prowadzi zatem do zrozumienia „innych” i szacunku wobec nich, a także do odkrywania „innego” w sobie samym i siebie samego w „innym”⁵². Ta zdolność do pluralizmu, połączona z chrześcijańską promocją miłości bliźniego, pokoju, solidarności, sprawiedliwości i szacunku⁵³, ma ogromne znaczenie polityczne, ponieważ zawiera nieodłączny imperatyw do całościowego uczenia się międzykulturowego i międzyreligijnego, a także do działania na rzecz pokojowego współistnienia osób z różnych kręgów kulturowych, religijnych, światopoglądowych itd.⁵⁴.

3. Edukacja religijna ma informacyjno-krytyczny charakter

Nauczanie religii, zakorzenione w tradycji judeochrześcijańskiej, informuje nie tylko o roszczeniach ideowej absolutyzacji w sensie politycznym, ideologicznym i ekonomicznym, ale w odniesieniu do panujących warunków społeczno-politycznych zmierza jednocześnie do ich konstruktywnej krytyki. Próba zajęcia stanowiska wobec określonych zjawisk lub procesów w ramach edukacji religijnej nie jest możliwa bez odpowiedniego zasobu wiedzy religijno-teologicznej i uniwersalnego katalogu normatywnych kryteriów (np. Dekalogu), które stanowią niejako punkt wyjścia dokonania uzasadnionej i możliwie kompetentnej oceny rzeczywistości. W tym kontekście istotne jest również, aby nie prowadzić do niewłaściwej absolutyzacji określonej religii w toku nauczania szkolnego. Co za tym idzie, lekcje religii muszą promować także stałe i krytyczne badanie własnej tradycji religijnej i jej zasad⁵⁵.

4. Edukacja religijna umacnia nadzieję na zmianę i poszerza horyzonty transformacji

Potencjał polityczny szkolnej lekcji religii związany jest także z faktem, że edukacja religijna – w duchu chrześcijańskiej nadziei – wprowadza trwałą otwartość na zmianę, której podstawą jest perspektywa życia wiecznego⁵⁶. Politycznie oznacza to także, że religia zakotwiczona w tradycji judeochrześcijańskiej poszerza horyzont symbolizacji i transformacji społecznej, gdyż umieszcza jednostkę, ale i całe społeczeństwo, w ciągle nowej, otwartej i zorientowanej na przyszłość przestrzeni życia. Ponadto wzmacnia – szczególnie poprzez perspektywę wieczności – świadomość zależności od Boga, która nie tylko wyraźnie przekracza człowieka, ale także chroni go przed totalitarnymi roszczeniami i fundamentalizmem⁵⁷.

⁵² Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 147.

⁵³ Por. S. Biały, *Chrześcijańska sprawiedliwość społeczna kierunkiem dla rozwoju środowiska przyjaznego życiu*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 2 (2004), 596.

⁵⁴ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 147.

⁵⁵ Por. tamże, 141–142; por. także: M. Chrostowski, *Nieteologiczne argumenty na rzecz edukacji religijnej w szkołach publicznych w Polsce*, *Paedagogia Christiana* 48 (2021) 2, 97–99.

⁵⁶ Zob. m.in: K. Skoczylas, *Lekcja religii w gimnazjum wobec problemu sensu życia*, *Studia Włocławskie* 6 (2003), 373–385.

⁵⁷ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 143–144.

Lekcja religii, podobnie jak całe chrześcijaństwo, musi mieć jeden nadrzędny cel: „ukazywać, że człowieka czeka nie tylko jutro, ale także pojutrze”⁵⁸.

5. Edukacja religijna zachęca do solidarności z ubogimi, pokrzywdzonymi i marginalizowanymi

Edukacja religijna, czerpiąc z zasad płynących z samej Ewangelii, jaki i z nauczania społecznego Kościoła,⁵⁹ uwrażliwia uczniów na potrzeby osób ubogich, pokrzywdzonych i marginalizowanych, gdyż „z naszej wiary w Chrystusa, który stał się ubogim, będąc zawsze blisko ubogich i wykluczonych, wypływa troska o integralny rozwój najbardziej opuszczonych w społeczeństwie”⁶⁰. Polityczny potencjał edukacji religijnej związany jest zatem także z próbą przewyciężenia alienacji i zachęceniem młodych do zerwania z niesprawiedliwymi zależnościami w życiu indywidualnym i społeczno-politycznym. Chodzi tu zatem nie tylko o motywowanie uczniów do podjęcia działań na rzecz zmiany ich indywidualnego życia, ale także uzdolnienia ich do próby przewyciężenia alienacji w kategoriach kulturowych, ekonomicznych czy społecznych w przyszłości⁶¹.

Z omówionych wyżej „charakterystyk” edukacyjno-wychowawczych szkolnej lekcji religii można odczytać nie tylko potencjał polityczny edukacji religijnej, ale także samo znaczenie chrześcijaństwa w procesie demokratycznym, kulturze demokratycznej i społeczeństwie obywatelskim. Tak jak chrześcijaństwo obecne w sferze życia publicznego wnosi krytyczny i konstruktywny wkład w dyskurs społeczeństwa obywatelskiego, tak analogicznie dzieje się to również w ramach procesów edukacyjno-wychowawczych, odbywających się w toku szkolnego nauczania religii⁶².

4. Perspektywy edukacji religijnej w Polsce

W świetle powyższego, dopuszczalny wydaje się wniosek, że edukacja religijna nie tylko może, lecz wręcz powinna być polityczna. Co więcej, taki stan rzeczy znajduje odzwierciedlenie w niniejszych podstawowych perspektywach, stanowiących równocześnie wyzwania – pod względem treściowym, strukturalnym i koncepcyjnym – edukacji religijnej w Polsce⁶³:

⁵⁸ M. Chrostowski, *O posłannictwie chrześcijan w pismach Leszka Kołakowskiego*, Studia Włocławskie 22 (2020), 364.

⁵⁹ Zob. m.in.: Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005; T. Borutka, *Spoleczne nauczanie Kościoła. Teoria i zastosowanie. Podręcznik do katolickiej nauki społecznej*, Kraków 2004.

⁶⁰ Franciszek, „*Ewangelii Gaudium*”: *Adhortacja apostolska Ewangelii gaudium o głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Kraków 2013, 186.

⁶¹ Por. B. Grümme, *Religionsunterricht und Politik...*, dz.cyt., 142–143.

⁶² Por. tenże, *Religionsunterricht als Beitrag zur Bildung in der Demokratie*, *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 71 (2019) 2, 170–171.

⁶³ Por. A. Dietzsch, *Lehre für (Bildungs-)Gerechtigkeit – Wie politisch darf/muss Religionsunterricht sein?*, *Theo-Web* 17 (2018) 2, 205–206.

- a. Wymiar polityczny edukacji religijnej należy postrzegać jako elementarny i niezbędny, co oznacza jednocześnie, że nie jest ani właściwe, ani konieczne rozwijanie politycznej dydaktyki religii jako niezależnej koncepcji dydaktycznej. Chodzi tu bardziej o fakt, że szkolna lekcja religii musi być polityczna w sensie „przed-politycznego” działania, które ma umożliwić młodym ludziom nie tylko szeroko rozumianą refleksję nad ludzkimi czynami, ale także nabycie kompetencji w ramach krytycznej analizy i oceny istniejących warunkowań społeczno-politycznych⁶⁴.
- b. Priorytetowe wyzwanie – szczególnie, jak już uprzednio wspomniano, w obliczu radykalizacji postaw związanych z pravicowym populizmem, nacjonalizmem oraz dyskryminacją mniejszości etnicznych, religijnych lub seksualnych – stanowi konceptualizacja „religijnej dydaktyki różnorodności”⁶⁵, osadzonej w polskim, jak i ogólnoeuropejskim kontekście kulturowo-społecznym i silne powiązanie jej z nauczaniem religii w szkole. Obecny model edukacji religijnej (katecheza szkolna) w Polsce i jego treści nauczania skoncentrowane są głównie na różnicach między różnymi religiami i wyznaniem, a tylko w niewielkim stopniu wspomaga dzieci i młodzież w kształtowaniu otwartej tożsamości religijnej⁶⁶. O wiele bardziej istotne jest natomiast skupienie się na heterogeniczności światów życia uczniów i ich indywidualnej religijności, czy też światopoglądzie. W tym sensie „religijna dydaktyka różnorodności” musi uwzględniać we współczesnym kontekście społeczno-politycznym szeroko zakrojone zainteresowania tematyką religijną i różne podejścia do religijności, a nie tylko te, które bardziej odpowiadają przesłankom poznawczo-intelektualnym⁶⁷.
- c. Realny i nieutopijny dialog (będący próbą zbliżenia wzajemnych punktów widzenia, jak i procesem, w którym minimum dwie osoby, za pomocą wypowiedzianych słów, wyrażają to, co każda z nich myśli i czym żyje⁶⁸), musi stać się bezwzględny fundament edukacji religijnej i punktem wyjścia do spotkania z „innym”. Należy pamiętać, że szkolna klasa nie jest otoczona „bańką”, która uniemożliwia przedostanie się do niej bieżących kwestii społecznych i politycznych. Wręcz przeciwnie: uczniowie wprowadzają do klasy kontrowersyjne tematy społeczno-polityczne. Z tego też względu, aby przełamać uprzedzenia i wzmocnić wspólnotę, pomimo występujących różnic, należy zadać sobie pytanie o zorientowaną na przyszłość formę edukacji religijnej, dającą niezbędną przestrzeń do prowadzenia konstruktywnego dialogu i spotkań interpersonalnych⁶⁹.

⁶⁴ Por. tamże, 206.

⁶⁵ Tamże; por. także: D. Vieregge, *Religiosität in der Lebenswelt sozial benachteiligter Jugendlicher. Eine empirische Studie*, Münster 2013, 266.

⁶⁶ Por. A. Różańska, *Międzykulturowe konteksty edukacji religijnej – problem otwartej tożsamości religijnej*, *Lubelski Rocznik Pedagogiczny* 36 (2017) 3, 56.

⁶⁷ Por. A. Dietzsch, art.cyt., 206.

⁶⁸ Por. M. Nowak, *Dialog w wychowaniu*, *Paedagogia Christiana* 25 (2010) 1, 90; M. Chrostowski, *Duszpasterstwo szkolne...*, dz.cyt., 50.

⁶⁹ Por. J. Spichal, G. Reimann, art.cyt., 110.

- d. Chcąc w pełni wykorzystać w przyszłości polityczny potencjał edukacji religijnej, trzeba mieć przede wszystkim na uwadze, że • pedagogika religii nie może służyć jakiegokolwiek indoktrynacji, ale powinna wspomagać zarówno religijną, jak i społeczno-polityczną „dojrzałość” uczniów; • edukacja religijna musi posługiwać się językiem, zakorzenionym w aktualnym kontekście społeczno-politycznym i w ten sposób być zdolna do aktualizacji przesłania religijnego; • lekcja religii musi mieć na celu nie tylko intelektualno-poznawczy wymiar procesów edukacyjnych, ale także ich stronę wolitywną oraz emocjonalną, odgrywającą istotną rolę w polityce; • edukacja religijna musi być świadoma ostatecznej niewystarczalności procesów edukacyjnych, gdyż ani religijne, ani polityczne procesy edukacyjne nie mogą być uważane za doskonałe lub zupełne⁷⁰.
- e. W Europie – zupełnie niezależnie od Unii Europejskiej – w obliczu wspólnych wyzwań (np.: rosnący pluralizm kulturowo-społeczny, problemy związane migracją i zmianami klimatu, wojna na Ukrainie), przyszły rozwój edukacji religijnej urasta do rangi kwestii międzynarodowej. Zatem umiędzynarodowienie dyskusji religijno-pedagogicznej powinno opierać się na przekonaniu, że decyzje dotyczące edukacji religijnej muszą bazować na badaniach teoretycznych i empirycznych, które nie mogą pozostawać ograniczone do pojedynczego kraju. Międzynarodowo-porównawcze zaplecze poznawcze powinno więc stanowić podstawę rozwijania ogólnoeuropejskich ścieżek edukacyjnych w ramach szkolnego nauczania religii⁷¹.

5. PODSUMOWANIE

Niniejszy artykuł w żadnej mierze nie wyczerpuje tematyki politycznego potencjału edukacji religijnej, ta bowiem domaga się w przyszłości szerszego i bardziej szczegółowego opracowania. Z drugiej strony, należy mieć nadzieję, że autorowi udało się dokonać – na poziomie teoretycznym – syntetycznej analizy zależności, zachodzących nie tylko między samym Kościołem katolickim a polityką w Polsce (rozumianych jako „punkt napięcia”), ale także zaprezentować główne edukacyjno-wychowawcze „charakterystyki” szkolnej lekcji religii oraz nakreślić pewne perspektywy.

Wspomniane „charakterystyki” uwypuklają przede wszystkim polityczny potencjał oraz obecną, ale też i przyszłą operatywność polityczną, tkwiącą w tych zajęciach edukacyjnych, oraz w szerszym kontekście wskazują na zapotrzebowanie na edukację religijną, która jest istotna dla społeczeństwa i polityki. Taki stan rzeczy należy wiązać przede wszystkim z tym, że edukacja religijna:

⁷⁰ Por. tamże, 109–110.

⁷¹ Por. F. Schweitzer, *Sacrificing Cinderella: Will Giving Up Religious Education Help to Establish a More Promising Successor?* Journal of Beliefs and Values 39 (2018) 4, 516; H. Simojoki, *Zwischen World Polity und historischer Pfadabhängigkeit. Religiöse Bildung und Politik in internationaler Perspektive*, Theo-Web, 18 (2019) 2, 61.

- jest zorientowana na dobro osoby ludzkiej i całego społeczeństwa,
- uzdolnia do akceptacji różnorodności kulturowo-społecznej,
- ma informacyjno-krytyczny charakter,
- umacnia nadzieję na zmianę i poszerza horyzonty transformacji oraz zachęca do solidarności z ubogimi, pokrzywdzonymi i marginalizowanymi.

Ostatecznie warto także zauważyć, że omówione na końcu perspektywy nauczania religii w Polsce, należy również postrzegać jako wyzwania o treściowym, strukturalnym i koncepcyjnym charakterze. Stają się niejako „apelem” o odpowiednią dydaktykę zorientowanej politycznie edukacji religijnej. Co więcej, są także zachętą do poszukiwania i wpracowania wspólnych rozwiązań religijno-pedagogicznych na kanwie ogólnoeuropejskiej.

Zagadnienie potencjału politycznego edukacji religijnej to w Polsce ciągle „nieobecny dyskurs”⁷². Wydaje się, że należy nadać mu rangę dyskursu priorytetowego, ponieważ „dobra, podobnie jak miłości, sprawiedliwości i solidarności nie osiąga się raz na zawsze; trzeba je zdobywać każdego dnia”⁷³ i uświadamiać je ciągle na nowo.

BIBLIOGRAFIA

- Anczyk A., Grzymała-Moszczyńska J., *Religious discrimination discourse in the mono-cultural school: the case of Poland*, *British Journal of Religious Education* 40 (2018) 2, 182–193.
- Religion and Politics: European and Global Perspectives*, red. J. Arnason, I.P. Karolewski, Edinburgh: Edinburgh University Press 2014.
- Baniak J., *Kościół rzymskokatolicki i jego medialny obraz w demokratycznym społeczeństwie obywatelskim w Polsce w ujęciu i ocenach katolików świeckich*, w: *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym w Polsce*, red. J. Baniak, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM 2012, 37–74.
- Bednarczyk R., Czekalski R., *Fundamenty teologiczno-społeczne wychowania patriotycznego w katechezie i na lekcji religii*, *Studia Theologica Varsaviensia UKSW* 1 (2018), 199–219.
- Biały S., *Chrześcijańska sprawiedliwość społeczna kierunkiem dla rozwoju środowiska przyjaznego życiu*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 2 (2004), 595–615.
- Borowik I., Doktor T., *Pluralizm religijny i moralny w Polsce: raport z badań*, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS” 2001.
- Borutka T., *Społeczne nauczanie Kościoła. Teoria i zastosowanie. Podręcznik do katolickiej nauki społecznej*, Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy” 2004.
- Cackowska M., Stańczyk P., *Katecheza szkolna – między demokracją a teologią zstępującą*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej* 57 (2012) 1, 19–38.
- Cackowska M., Stańczyk P., *Wokół problematyki demokratyczności katechezy szkolnej. W odpowiedzi Andrzejowi Potockiemu*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja* 62 (2013) 2, 153–159.
- Chrostowski M., *‘Plurality-Empathetic’ Christians: Rethinking Religious Education in Poland*, *Paedagogia Christiana* 47 (2021) 1, 251–275.
- Chrostowski M., *Duszpasterstwo szkolne dla wszystkich! Niemiecka „Schulpastoral“ jako ‘źródło inspiracji dla działalności Kościoła katolickiego w polskiej szkole (na przykładzie Diecezji Łomżyńskiej)*, Berlin: Lit-Verlag 2022.
- Chrostowski M., *Edukacja religijna w Polsce: czas na zmianę?*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 29 (2020) 3, 39–52.

⁷² M. Cackowska, P. Stańczyk, *Katecheza szkolna...*, art.cyt., 19.

⁷³ Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”. O braterstwie i przyjaźni społecznej*, Kraków 2020, 11.

- Chrostowski M., *Edukacja w obliczu populizmu: trudności i perspektywy*, *Pedagogika Społeczna* 81–82 (2021) 3–4, 171–189.
- Chrostowski M., *Nieteologiczne argumenty na rzecz edukacji religijnej w szkołach publicznych w Polsce*, *Paedagogia Christiana* 48 (2021) 2, 91–106.
- Chrostowski M., *O posłannictwie chrześcijan w pismach Leszka Kołakowskiego*, *Studia Włocławskie* 22 (2020), 358–366.
- Chrostowski M., *The effects of religious education on prodemocratic positions in the face of the right-wing populism in Poland: Theoretical analysis and clues for educational practices*, *Journal of Religious Education* 70 (2022), 43–62.
- Comte-Sponville A., *Duchowość ateistyczna. Wprowadzenie do duchowości bez Boga*, tłum. z fr. E. Aduszkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo „Czarna Owca” 2011.
- Dialoge wagen. Zum Verhältnis von politischer Bildung und Religion*, red. S. Frech, I. Juchler, Schwalbach/Taunus: Wochenschau Verlag 2009.
- Dietzsch A., *Lehre für (Bildungs-)Gerechtigkeit – Wie politisch darf/muss Religionsunterricht sein?*, *Theo-Web* 17 (2018) 2, 198–208.
- Dłuska K., *Nauka religii w szkole publicznej – kościelny przywilej czy służba demokracji?*, *Nurt SVD* 2 (2017), 336–353.
- D’Souza M.O., *Religious particularism and cultural pluralism: the possible contribution of religious education to Canadian political identity*, *Religious Education* 95 (2000) 3, 233–249.
- Dziekoński S., *Wychowanie jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, *Studia Katechetyczne* 7 (2010), 149–165.
- Dziekoński S., *Wychowanie jako zadanie szkolnej lekcji religii katolickiej*, *Studia Katechetyczne* 7 (2010), 149–165.
- Fic L., *Wychowanie do dialogu międzyreligijnego podczas katechezy – wyzwanie współczesności*, *Polonia Sacra* 22 (2018) 2, 73–91.
- Fontana G., *Religious education after conflicts: Promoting social cohesion or entrenching existing cleavages?*, *Compare* 46 (2016) 5, 811–831.
- Franciszek, *„Evangeliū Gaudium”: Adhortacja apostołska Evangeliū gaudium o głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie*, Kraków 2014: Wydawnictwo AA.
- Franciszek, *Encyklika „Fratelli tutti”. O braterstwie i przyjaźni społecznej*, Kraków: Wydawnictwo M 2020.
- Gearon L., *European religious education and European civil religion*, *British Journal of Educational Studies* 60 (2012) 2, 151–169.
- Gearon L., *Religious Education and Citizenship: Guidance for Teachers*, https://www.researchgate.net/publication/265022158_Religious_Education_and_Citizenship_Guidance_for_Teachers (dostęp: 09.15.2022).
- Gierycz M., *Chrześcijaństwo i podstawy polityki*, *Chrześcijaństwo–Świat–Polityka* 13 (2012) 1, 26–32.
- Grümme B., *Religionsunterricht als Beitrag zur Bildung in der Demokratie*, *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 71 (2019) 2, 159–172.
- Grümme B., *Religionsunterricht im public turn. Ein politisch dimensionierter Religionsunterricht auf der Suche nach einem angemessenen Öffentlichkeitsbegriff*, *Österreichisches Religionspädagogisches Forum* 27 (2019) 1, 10–27.
- Grümme B., *Religionsunterricht und Politik. Bestandsaufnahme – Grundsatzüberlegungen – Perspektiven für eine politische Dimension des Religionsunterrichts*, Stuttgart: Kohlhammer 2009.
- Grzybowski J., *Religia jako więź – zwodnicza nadzieja polityki*, *Studia Philosophiae Christianae* 2 (2011), 209–229.
- Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2021.
- Jackson R., *The Politicisation and securitisation of Religious Education? A Rejoinder*, *Bildung und Gerechtigkeit. Warum religiöse Bildung politisch sein muss*, red. J. Könemann, N. Mette, Ostfildern: Grünewald 2013.
- British Journal of Educational Studies*, 63 (2015) 3, 345–366.

- Jan Paweł II, *Encyklika „Centesimus annus”*, Acta Apostolicae Sedis 83 (1991), 793–867.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Laborem exercens”*, Acta Apostolicae Sedis 73 (1981), 577–647.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Veritatis splendor”*, Acta Apostolicae Sedis 85 (1993), 1133–1228.
- Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2005 r.*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_20041216_xxxviii-world-day-for-peace.html (dostęp: 15.04.2022).
- Kielian A., *Wychowanie do życia wspólnotowego jako zadanie szkolnej lekcji religii w świetle polskich dokumentów oświatowych i katechetycznych*, Analecta Cracoviensia. Czasopismo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie 45 (2013), 121–135.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa: Edycja św. Pawła 2018.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Częstochowa: Edycja św. Pawła 2019.
- Korolczuk E., *The fight against ‘gender’ and ‘LGBT ideology’: new developments in Poland*, European Journal of Politics and Gender 3(2020) 1, 165–167.
- Krzyżanowska N., Krzyżanowski M., *‘Crisis’ and Migration in Poland: Discursive Shifts, Anti-Pluralism and the Politicisation of Exclusion*, Sociology 52 (2018) 3, 612–618.
- Kościół, państwo i polityka płci*, red. A. Ostolski, Warszawa: Heinrich Böll Stiftung 2010.
- Leśniczak R., *Idea sekularyzmu w polskiej kampanii parlamentarnej 2019 roku*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia 2020, Vol. XXVII, 1, 171–189.
- Leśniczak R., *Komunikowanie polityczne Konferencji Episkopatu Polski podczas kampanii parlamentarnej 2019 r. w kontekście procesów mediacji*, w: *Teorie i praktyki komunikacji*, red. G. Habrajska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, 499–524.
- Leśniczak R., *Wizerunek hierarchicznego Kościoła katolickiego w Polsce jako aktora politycznego (1989–2015)*, w: *Partycypacja polityczna*, red. M. Marczevska-Rytko, D. Maj, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020, 447–459.
- Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa: Wydawnictwo IPN 2019.
- Mariański J., *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2011.
- Mariański J., *Recenzja: Jan Mazur OSPPE, Religia i polityka – dylematy współobecności*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 124, Krakowskie Studia Małopolskie 28 (2020) 4, 133, 129–137.
- Mariański L., *Kościół katolicki w przestrzeni życia publicznego*, w: *Religia i Kościół w społeczeństwie demokratycznym w Polsce*, red. J. Baniak, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM 2012, 75–101.
- Mazanka P., *Karola Marksa krytyka religii i jej wpływ na nowożytny sekularyzm*, Studia Philosophiae Christianae 38 (2002) 2, 87–04.
- Mazur J., *Polityka uprawiana po chrześcijański*, Forum Politologiczne 14 (2012), 231–255.
- Mazur J., *Religia i polityka – dylematy współobecności*, Warszawa: Wydawnictwo Difin 2020.
- Mazurkiewicz P., *Polityka jako roztropna troska o dobro wspólne: koncepcja polityki w katolickiej nauce społecznej*, w: *Koncepcje polityki*, red. W. Wesolowski, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2009, 83–106.
- Moskal P., *Problem edukacji religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, Forum Pedagogiczne 9 (2019) 2, 37–45.
- Naurath E., *Darf religiöse Bildung politisch sein? Zur politischen Dimension des Religionsunterrichts*, rpi-Impulse 3 (2019), 6–9.
- Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa w procesie przeciwstawiania się dehumanizacji i infrahumanizacji*, Edukacja Międzykulturowa 1 (2017), 19–35.
- Nowak M., *Dialog w wychowaniu*, Paedagogia Christiana 25 (2010) 1, 85–103.
- Pankowski R., Kornak M., *Radical Nationalism in Poland: From Theory to Practice*, w: *Right-wing extremism in Europe: country analyses, counter-strategies and labor-market oriented exit strategies*, red. R. Melzer, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung 2013, 157–168.

- Papastephanou M., *Religious education for political thinking and citizenship*, Journal of Beliefs & Values 29 (2008) 2, 125–137.
- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005.
- Pazderski F., Bacia E., Żmijewska-Kwiręg S., *Edukacja obywatelska w Polsce. Analiza aktualnej sytuacji, zidentyfikowanych potrzeb oraz szans i barier rozwoju. Raport z badań*, Warszawa: entrum Edukacji Obywatelskiej 2015.
- Piechowiak M., *Filozofia praw człowieka*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1999.
- Przybecki A., *Duszpasterstwo Kościoła w Polsce wobec postępującego pluralizmu społeczno-kulturowego*, Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski 13 (2018), 187–201.
- Rajczakowski J., *Obecność chrześcijańskiej aksjologii w dobrej polityce*, Perspektiva Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne 39 (2021) 2, 94–108.
- Ratzinger J., *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, Kraków: Wydawnictwo M 2001.
- Religion, Politics, and Values in Poland. Continuity and Change Since 1989*, red. S.P. Ramet, I. Borowik, New York: Palgrave Macmillan 2017.
- Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych 2018.
- Różańska A., *Międzykulturowe konteksty edukacji religijnej – problem otwartej tożsamości religijnej*, Lubelski Rocznik Pedagogiczny 36 (2017) 3, 49–58.
- Schlag T., *Horizonte demokratischer Bildung. Evangelische Religionspädagogik in politischer Perspektive*, Freiburg i. Br.: Herder 2010.
- Schweitzer F., *Sacrificing Cinderella: Will Giving Up Religious Education Help to Establish a More Promising Successor?* Journal of Beliefs and Values 39 (2018) 4, 516–522.
- Siewierska-Chmaj A., *Religia a polityka. Chrześcijaństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2013.
- Simojoki H., *Zwischen World Polity und historischer Pfadabhängigkeit. Religiöse Bildung und Politik in internationaler Perspektive*, Theo-Web, 18 (2019) 2, 52–64.
- Skeie G., *Citizenship, identity politics and religious education*, w: *Towards religious competence: Diversity as a challenge for education in Europe*, red. H. G. Heimbrock, Ch. T. Scheilke, P. Schreiner, Münster: Lit-Verlag 2001, 237–252.
- Skoczylas K., *Lekcja religii w gimnazjum wobec problemu sensu życia*, Studia Włocławskie 6 (2003), 373–385.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej TUM 2016.
- Spichal J., Reimann G., *Politische Dimensionen religiöser Bildung. Tagungsrückblick*, Theo-Web, 18 (2019) 2, 106–112.
- Stanley B., Cześniak M., *Populism in Poland*, w: *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, red. D. Stockemer, Cham: Springer 2019, 67–87.
- Stępińska A., Lipiński A., Hess A., Piontek D., *Poland. A Fourth Wave of Populism?*, w: *Populist Political Communication in Europe*, red. T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Strömbäck, C.H. de Vreese, New York: Routledge 2017, 311–325.
- Sutor B., *Politische Bildung im Religionsunterricht?*, Journal für politische Bildung 4 (2006), 36–44.
- Tarasiewicz P., *Między polityką a religią – w poszukiwaniu „złotego środka”*, w: *Polityka a religia*, red. P. Jaroszyński, P. Tarasiewicz, I. Chłódna, Lublin: Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” 2007, 195–211.
- Topidi K., *Religious Freedom, National Identity, and the Polish Catholic Church: Converging Visions of Nation and God*, Religions 10 (2019) 5, 1–19.
- Vieregge D., *Religiosität in der Lebenswelt sozial benachteiligter Jugendlicher. Eine empirische Studie*, Münster: Waxmann 2013.
- Zakrzewska A., *Wielorakość kulturowo-religijna a wychowanie obywatelskie w szkole katolickiej*, Paedagogia Christiana 39 (2017) 1, 149–170.
- Zdybicka Z.J., *Religia i polityka*, Człowiek w Kulturze 3 (1994), 111–132.

Zellma A., *Formacja sumienia uczestników lekcji religii w czasach „płynnej nowoczesności”*, Forum Teologiczne 15 (2014), 109–120.

Zembylas M., Loukaidis L., Antoniou M., *The political function of religious education in an ethnically divided society: Greek-Cypriot teachers' perspectives on conflict, peace, and religious teaching*, Religion & Education 45 (2018) 2, 226–248.

“ABSENT DISCOURSE”: ON THE POLITICAL POTENTIAL OF RELIGIOUS EDUCATION IN POLAND

Summary

The issue of the “political turn” in the context of religious-pedagogical reflection in Poland should be considered – in some sense – as “absent discourse”. Despite this, one of the leading tasks of the Catholic Church, and thus of religious education in Polish schools, is to shape believers so, that they are not only good Christians, but also citizens, aware of their rights and obligations. Based on this assumption, in the first step of the theoretical analysis, the relations between the Church itself and politics were presented. Then, the “broadened” and at the same time pro-democratic horizon of the religion lesson was outlined. Finally, the religious and pedagogical perspectives were presented, not only directly related to the political dimension of religious education in Poland, but also challenging it in terms of content, structure and concept.

Key words: religious education, politics, Christianity, Catholic Church, school, Poland

Nota o Autorze

Mariusz CHROSTOWSKI – prezbiter diecezji łomżyńskiej, doktor nauk teologicznych z zakresu pedagogiki religii. Obecnie asyent naukowo-dydaktyczny na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Eichstätt-Ingolstadt (Niemcy). ORCID: 0000-0002-5817-2687

Kontakt e-mail: m-chrostowski@wp.pl